

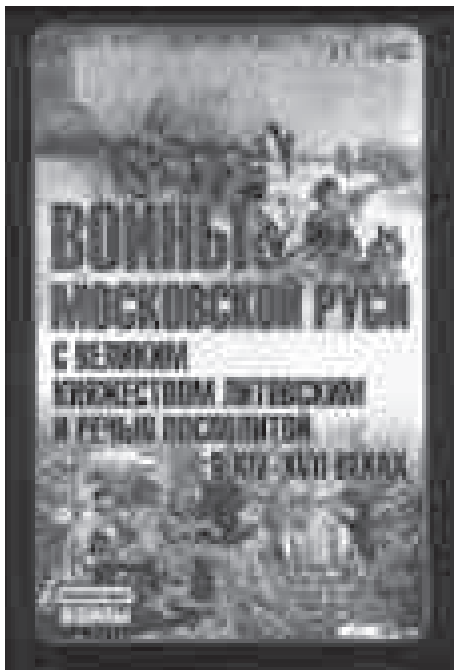
Раздзел II

Кнігі,
якія варта
прачытаць

(рэцэнзіі на гістарычныя кнігі)

Анонс пра невядомыя войны

У пачатку 2006 г. «Издательство АСТ» (Россия, Республика Тува) пад рубрыкай «Невядомыя войны» выдала кнігу Анатоля Тараса «Войны Московской Руси с Великим княжеством Литовским и Речью Посполитой в XIV–XVII вв.».

Гэта салідны том аб'ёмам 50 друкарскіх аркушаў і накладам 3000 асобнікаў вельмі хутка выклікаў цікавасць сярод аматараў беларускай гісторыі. Рэцэнзентам гэтага навукова-папулярнага выдання з'яўляўся беларускі гісторык і дыпламат, былы старшыня Таварыства дружбы «Беларусь — Польшча» Леанід Лойка. Паспрабуем і мы пагартыць гэтую цікавую і арыгінальную

кнігу і выказаць сваю думку наконт некаторых навуковых гіпотэз і фактаў, пададзеных на яе старонках.

Для напісання сваёй працы аўтар выкарыстоўвае грунтоўныя публікацыі гісторыкаў XIX, XX і пачатку XXI ст. з розных краін. Сярод іх пераважаюць рускія і беларускія крыніцы, ёсць таксама польскія, украінскія і літоўскія. Істотным недахопам з'яўляецца тое, што назвы ўсіх беларускамоўных і, магчыма, некаторых украінамоўных публікацый у спісе літаратуры А. Тарас чамусьці прывёў у рускім перакладзе, а гэта недапушчальна. Тым больш, што шмат якія публікацыі, напрыклад Міколы Ермаловіча, на рускую мову яшчэ не перакладаліся.

Варта зазначыць, што аўтар не ўзгадвае ў гэтым спісе працы знакамітых беларускіх гісторыкаў Міколы Улашчыка і Анатоля Грыцкевіча, археолага Георгія Штыхава — аўтара шматлікіх школьных падручнікаў па гісторыі Беларусі, пісьменнікаў Уладзіміра Арлова, Вольгі Іпатавай, Канстанціна Тарасава і іншых. Пры гэтым шмат якія яго высновы, а таксама ілюстрацыі супадаюць з

іх публікацыямі. Такія адносіны да сваіх папярэднікаў наўрад ці можна вітаць.

Слабае веданне сучаснай беларускай археалогіі і этналогіі прыводзіць аўтара да розных памылак і недакладнасцей. Напрыклад, на стар. 11 ён піша, што ў Полацкае княства ўваходзіла сённяшняя Мінская вобласць. Насамрэч паўднёвая Міншчына з яе гарадамі Слуцкам і Клецкам — гэта землі дрыгавічоў, якія ніколі не належалі Полацкай дзяржаве.

На стар. 13 А. Тарас адзначае, што ў антычныя часы на тэрыторыі Беларусі жылі кельты, але гэта ніяк не пацвярджаецца вынікамі археалагічных даследаванняў. Вядома, нейкія сувязі з кельтамі праз гандаль і іншыя кантакты ў мясцовых плямёнаў (балцкіх і раннеславянскіх) былі. Але сцвярджаць, што тыя трывала жылі на нашай зямлі, ніяк не выпадае.

Аўтар прытрымліваецца версіі, што слова «Літва» паходзіць ад «Люцічы» і спачатку мела форму «Лютва». Версія цікавая, але варта было б разгледзець і іншыя тлумачэнні гэтай назвы, асабліва зробленыя літоўскімі гісторыкамі, і паспрачацца з імі.

Даволі арыгінальная думка аўтара наконт таго, што ў старажытнасці слова «літва» адносілася да баявой дружыны, прычым аргументацыя грунтуецца на аналізе беларускага і рускага фальклору.

Аўтар таксама абыходзіць пытанне балцкага (некаторыя лічаць — фіна-угорскага) племені Літва і тэрыторыі яго рассялення. Дастаткова толькі прыгадаць спрэчку паміж Ермаловічам і Улашчыкам аб месцазнаходжанні летапіснай Літвы.

Апавядаючы пра паходжанне беларускага герба «Пагоня», аўтар прыводзіць толькі адну версію, ігнаруючы іншыя. У першую чаргу гэта працы Міхася Ткачова, які падрабязна тлумачыць гістарычнае паходжанне гэтага слова.

Ігнаруе аўтар і працу Алеся Беллага «Хроніка Беларускай Русі», прысвечаную паходжанню тэрміна «Белая Русь». Згадваецца чамусьці толькі праца Вітаўта Чаропкі, беларускага пісьменніка, які прафесійным гісторыкам не з'яўляецца.

Пра беларусаў-ліцвінаў, жыхароў Смаленшчыны, Віцебшчыны, Магілёўшчыны, згадваюць ужо рускія крыніцы XVII ст. Невыпадкова, што, захапіўшы ў 1772 г. Усходнюю Беларусь, Кацярына II стварыла «Беларускую губерню», у якую часткова ўвайшлі вышэйзгаданыя землі. Пра беларусаў пісалі і некаторыя рускія пісьменнікі яшчэ першай паловы XVIII ст.

Варта адзначыць, што спачатку беларусамі рускія называлі сялян і мяшчан, беларускую шляхту называючы літваю ці палякамі. І гэта, відаць, не выпадкова. Рэч Паспалітая — канфедэрацыя «двух народаў» — палякаў і ліцвінаў. Але тады народам называлі толькі шляхту. Сяляне і мяшчане народам не былі, бо не мелі права галасаваць на соймаках і соймах. Таму невыпадкова, што ў канцы XVIII — першай палове XIX ст. ліцвінамі былі Касцюшка, Адам Міцкевіч (яго радзіма — гэта «мая Літва»), Радзівілы, Сапегі і г. д. Іх сяляне не мелі нацыянальнасці да адмены прыгону ў 1861 г., і таму менавіта яны сталі першымі беларусамі ў канцы XIX ст.

Аднак, згодна з перапісам 1897 г., беларусамі ўжо называліся і прадстаўнікі нашай шляхты, прычым сярод усёй шляхты яны складалі большасць. Дарэчы, менавіта з дробнай шляхты выйшлі ідэолагі беларускага адраджэння і новай беларускай нацыі Францішак Багушэвіч і Янка Купала. Таму нельга пагадзіцца з аўтарам, які на стар. 19 сцвярджае, што «толькі пасля 1945 г., дзякуючы русіфікатарскай палітыцы партыйнага кіраўніцтва СССР і БССР, тэрмін «беларусы» паступова распаўсюдзіўся і ў сельскай мясцовасці».

Большасць жыхароў Беларусі ўсвядомілі сябе беларусамі яшчэ ў 1897 г. падчас перапісу, а потым дзякуючы абвешчэнню БНР 25 сакавіка 1918 г. У 1921 г. у Рызе прадстаўнікі бальшавіцкай Расіі і Польшчы ўжо добра ведалі, што яны дзеляць па-жывому менавіта беларускі народ. Іншая справа, што ў БССР, асабліва ў 20-ыя гг. XX ст., нацыянальнасць «беларус» была канчаткова замацавана, а ў Заходняй Беларусі рабілася ўсё, каб зменшыць колькасць нацыянальна свядомых беларусаў. Таму і з'явіліся тады на Палессі «тутэйшыя», а шмат каталікоў запісалася палякамі. Частка іх нашчадкаў лічыць сябе палякамі і зараз, але роднай мовай называе беларускую.

Нельга пагадзіцца з аўтарам у тым, што сённяшнія літоўцы (летувісы) не мелі сваёй пісьменнасці. Мелі, пачынаючы з XVI ст., але гэта была мова літоўскага касцёла, бо пасля таго, як жмудзінаў і іншых балтаў ахрысцілі ў XIV ст., яны не разумелі казань у касцёле ні на латыні, ні па-польску. Таму на іх мове ў першую чаргу стваралі рэлігійныя тэксты. І толькі Данелайціс у канцы XVIII ст. канчаткова зрабіў гэтую мову літаратурнай, агульнай для нашчадкаў аўкштайтаў і жмудзінаў.

Але аўтар мае рацыю ў тым, што архіўных дакументаў часоў ВКЛ на гэтай мове не вядома. Таму і называе большасць літоўскіх гісторыкаў старажытнабеларускую мову ВКЛ «канцылярскай». Але сённяшні

літовец на гэтай мове — мове «літоўскіх» князёў — у адрозненне ад беларуса нічога не зразумее. Вельмі падрабязна аўтар спыняецца на ўзнікненні ВКЛ і яго ранняй гісторыі. На яго думку, першы князь, а потым кароль дзяржавы, Міндоўг быў яцвягам, што вельмі спрэчна.

Памыляецца А. Тарас, калі піша, што нашу старадаўнюю сталіцу Вільню (стар. 41) Сталін падарыў літоўцам вясной 1940 г. Гэта адбылося ў кастрычніку 1939 г. Іншая справа, што ў 1940 г. да Літоўскай ССР было далучана яшчэ некалькі раёнаў БССР, у тым ліку і славуты горад-курорт Друскенікі.

Трэба сказаць, што князь Гедымін ніяк не мог заваяваць на Падляшшы горад Гайнаўку, бо гэты горад узнік зусім нядаўна. На стар. 42 аўтар паведамляе, што горад Віцебск у 947 г. заснавала кіеўская княгіня Вольга, але ніякіх доказаў у падтрымку гэтага гістарычнага міфа ён не прыводзіць.

Блытаецца аўтар кнігі пры апісанні нашчадкаў князя Гедыміна. На стар. 44 ён адзначае, што ад старэйшага сына Гедыміна Манвіда пайшлі вядомыя рускія арыстакратычныя роды, напрыклад Булгакавы і Галіцыны. Але на суседняй стар. 45 піша, што Манвід, які памёр у 1343 г., дзяцей не меў.

Ёсць памылкі і пры апісанні старажытнай Гародні. Так, А. Тарас паведамляе, што Давыда Гарадзенскага пахавалі «каля сцяны Барысаглебскага манастыра» (стар. 55). Але ў той час гэтага манастыра яшчэ не было, ён узнік у XV ст., быў драўляны і нейкіх асаблівых «сценаў» проста не меў. Аднак ёсць паданне, што Давыда пахавалі каля Барысаглебскай Каложскай царквы, збудаванай у XII ст.

Недакладнае і апісанне гарадзенскага дзядзінца, пазней мураванага замка. У XII ст. гэта быў адзіны дзядзінец на Беларусі, які меў не толькі драўляныя, але і мураваныя ўмацаванні — сцены, складзеныя з тонкай цэгля-плінфы. Рэшткі гэтых сцен прасочаны падчас раскопак, і А. Тарас прыводзіць на стар. 55 іх рэканструкцыю (праўда не згадваючы аўтара). Потым, у XIII ст. сярод гэтых умацаванняў з'яўляецца мураваная круглая вежа — стойп ці «данжон». Менавіта так выглядаў гарадзенскі замак у час князя Давыда. На стар. 53 спадар Тарас паведамляе, што мураваны замак пабудаваны тут пасля 1398 г., але на стар. 89 піша, што Ягайла яшчэ ў 1390 г. захапіў у Гародні спачатку драўляны горад (Ніжні Замак), а потым мураваны Верхні Замак (якога тады яшчэ не існавала).

Памыляецца аўтар кнігі, калі піша, што зараз беларускія татары кампактна пражываюць у Шчучынскім раёне Гродзенскай вобласці

(стар. 89). На самай справе гэта Іўеўскі раён Гродзеншчыны. Менавіта тут, у Іўі, існавала адзіная ў БССР мячэць. Зараз татары маюць свае храмы не толькі ў Іўі, але і ў Слоніме, Навагрудку, Смілавічах і іншых населеных пунктах Беларусі.

Вельмі добра апісана ў кнізе Грунвальдская бітва і ўдзел у ёй беларусаў. Дарэчы, аўтар нядаўна быў на Грунвальдскім полі. Там па-ранейшаму няма ніякіх згадак пра беларусаў, але ёсць дзяржаўны сцяг Літоўскай рэспублікі.

А. Тарас падрабязна асвятляе ўстойлівы міф пра ўдзел у бітве «трох рускіх смаленскіх палкоў». На самай справе гэта беларускія палкі з Оршы, Мсціслава і Смаленска. Акрамя іх згадваюцца яшчэ 17 харугваў з тэрыторыі сённяшняй Беларусі, у тым ліку з Менска і Полацка.

Каштоўнасць кнігі ў тым, што палітычная і ваенная гісторыя Беларусі і Расіі падаецца паралельна, пры гэтым маецца інфармацыя пра гісторыю Лівоніі, Польшчы, Швецыі, Крымскага ханства, Украіны і некаторых іншых суседзяў ВКЛ і Рэчы Паспалітай. Кніга змяшчае шмат ілюстрацый і цытат з публікацый як рускіх, так і беларускіх гісторыкаў розных часоў, палітычных поглядаў і кірункаў. Вельмі добрая, лаканічная і даступная мова кнігі, шмат кароткіх біяграфій розных асоб.

Шкада толькі, што А. Тарас нічога не піша пра беларускага гісторыка Лаўрэна Абэцэдарскага і яго паслядоўнікаў, якія замацавалі ў школьных і універсітэцкіх падручніках, і нават у акадэмічных выданнях савецкай пасляваеннай Беларусі, шмат тых міфаў, якія ён грунтоўна абвяргае. Толькі адзінкі тады змагаліся з імі. Гэта Мікола Улашчык, Анатоль Грыцкевіч, Мікола Ермаловіч і Міхась Ткачоў (калі не лічыць публікацый беларускай эміграцыі).

Вельмі падрабязна апісана Лівонская вайна. Адзінае, што можна дадаць, гэта тое, што частка Лівоніі, якая стала калоніяй ВКЛ, засталася ёю і пасля стварэння Рэчы Паспалітай, была агульнай уласнасцю Кароны і ВКЛ да 1795 г. (т. зв. кандамініум). Пры апісанні Люблінскай уніі варта было б расказаць пра захоп Польшчай Падлесся і пра шляхецкі рэферэндум на Украіне. У выніку яго Мазырскі павет выйшаў са складу Кіеўскага ваяводства і назаўжды застаўся ў складзе ВКЛ.

Вельмі дакладна сфармуляваў спадар Тарас вынікі Лівонскай вайны для насельніцтва Прыбалтыкі. «Поўнае разграбленне Лівоніі маскавітамі і жахлівыя здзекі з насельніцтва выклікалі ўсеагульную нянавісць жыхароў Прыбалтыкі да маскавітаў. Праз 130 год гэтыя

пачуцці абнавілі войскі Пятра I, якія ўварваліся ў Эстляндыю, Ліфляндыю і Курляндыю. Усе 20 год Паўночнай вайны рускія салдаты зноў рабавалі і палілі, гвалтавалі і забівалі жыхароў гэтых краін. Прайшло яшчэ 180 год, і ў 1940 г. сюды рушылі матарызаваныя орды «чырвоных рускіх», следам за якімі прыйшлі камісары НКУС. Зноў пачаліся рабаванні (зараз ужо пад лозунгам ліквідацыі гарадской і вясковай буржуазіі), зноў пачаліся пакаранні смерцю і высяленні. Між іншым, сучасныя рускія, не жадаючы нічога ведаць аб злачынствах, неаднаразова зробленых іх продкамі, вельмі крыўдзяцца на «коварных і неблагодарных» прыбалтаў: «За что они так не любят русских?» І да гэтых слоў Анатоля Тараса нельга нічога дадаць.

Значную частку кнігі займаюць падзеі XVII ст. у Расіі, т зв. «Смутное время». Аўтар вельмі падрабязна расставіў палітычныя акцэнтны і зрабіў вельмі дакладныя высновы з падзей тых далёкіх часоў. Цытую: «Але маскавіты што ў XVII ст, што ў XX былі і застаюцца перакананымі, што адказнасць за любыя дзеянні прыватных асоб з іншых краін нясуць улады гэтых краін. Па сённяшні дзень яны адстойваюць сваю ўлюбёную тэорыю змовы (хазараў, яўрэяў, татароў, масонаў, палякаў, каталіцкага касцёла, езуітаў, шведаў, немцаў, амерыканцаў, ісламскіх фундаменталістаў — патрэбнае падкрэсліць) супраць безабароннай Русі. Ва ўсім і заўсёды вінаватыя толькі замежныя ворагі і ўнутраныя «агенты ўплыву». Пры гэтым яны катэгарычна не жадаюць хоць зрэдку глядзець на сябе ў люстэрка».

Вельмі добра аўтар кнігі паказаў, як ужо ў пачатку XVII ст. разышліся ў розныя бакі беларуская і руская ментальнасці. З аднаго — заходняга — боку, гэта ментальнасць вольнага еўрапейскага чалавека, прадстаўніка краіны, дзе нават сяляне мелі асабістую свабоду. З другога — усходняга — гэта рабская ментальнасць азіята, нашчадка Залатой Арды, краіны, дзе чалавечае жыццё ніколі нічога не каштавала.

Прывядзём яшчэ адну цытату, у якой Анатоль Тарас тлумачыць, чаму каралевіч Уладзіслаў так і не стаў сапраўдным царом Масковіі: «Несумяшчальнасць еўрапейскай і азіяцкай ментальнасцяў не давала спадзяванняў на яго (план заняцця царскага пасаду Уладзіславам. — А. Т.) практычную рэалізацыю. Калі на троне не ўтрымаўся Ілжэдзмітры I, маскавіт па паходжанні, які добра ведаў норавы сваіх суайчыннікаў, то ў каралевіча, атрымаўшага еўрапейскае выхаванне, шанцаў было яшчэ меней. Русі быў патрэбны такі цар, як Пётр Вялікі, які змог бы змагацца з варварствам варварскімі метадамі».

У гэтыя часы ментальнасць беларусаў і палякаў, асабліва шляхты, была даволі блізкай, але рускія добра іх адрознівалі. Так, у грамаце Мініна і Пажарскага, якую яны ў 1611 г. разаслалі па ўсіх рускіх гарадах, гаворка ідзе пра польскіх і «літоўскіх» людзей (а не толькі палякаў) і нават пра «літоўскага», а не польскага караля.

Дарэчы, адным з кіраўнікоў войска акупантаў, які найдаўжэй за іншых сядзеў у Крамлі, быў беларус, мазырскі харунжы Восіп Будзіла са сваім палком. Менавіта ён, «палкоўнік Мазырскі», першым падпісаў 21 верасня 1612 г. адмову ад капітуляцыі на ўмовах князя Пажарскага. Дарэчы, ён напісаў успаміны аб аблозе Крамля і Масквы паўстанцамі ў 1611–1612 гг. Было б вельмі добра перакласці іх на беларускую мову і надрукаваць.

Дакладна раскрываецца ў кнізе А. Тараса і вельмі пашыраны міф пра Івана Сусаніна. Гэты міф быў прыдуман у пачатку XIX ст. і ўдасканалены кампазітарам Фёдарам Глінкам у 1836 г. Ён прыдумаў, што Сусанін завёў у лес вялікі польскі аддзел, дзе яны заблукалі і загінулі ад холаду і голаду. Самога ж Сусаніна палякі засекалі шаблямі. Паколькі Сусанін у Глінкі ратаваў цара, то яго опера атрымала назву «Жыццё за цара». У 1939 г. тэкст оперы перарабілі, і Сусанін ратаваў ужо не цара, Міхаіла Раманава, а жыхароў Кастрамы. У 1990 г. оперу зноў падправілі, і Сусанін зноў ратуе цара. Знайшлі нават месца падзеі, якой не было, — гэта Юсупаўскае балота, дзе паставілі помнік мужнаму рускаму селяніну.

Але гісторык Кастамараў лічыў, што Івана Сусаніна Багдашкава схапіла шайка звычайных бандытаў, т. зв. «воровских казаков», і замучыла яго з-за грошай. У 1619 г. селянін Багдан Сабенін звярнуўся да цара Міхаіла з заявай, што яго цесця Івана Сусаніна Багдашкава дапытвалі літоўскія людзі (беларусы. — А. Т.) на прадмет месцазнаходжання цара. Ніхто гэтыя факты не правяраў, але казка спадабалася цару і яго маці. Яны далі зяцю Івана грошы і грамату, дзе цесця аб'явілі героем.

У XIX ст. прозвішча Багдашкаў пераблыталі з імем па бацьку — Сусанін. Потым з'явіліся злосныя палякі, глухі лес і балота. У якасці сучаснага прыкладу згадаем міф пра Аляксандра Матросава.

Апошнія раздзелы кнігі прысвечаны вайне 1645–1667 гг., вайне, у якой загінуў ад рукі «братняга народа» кожны другі жыхар Беларусі і ВКЛ. Карыстаючыся працай Генадзя Сагановіча «Невядомая вайна» і іншымі пісьмовымі крыніцамі, аўтар вельмі падрабязна перадаў ход вайны, лёс насельніцтва Беларусі, страту ілюзій з боку праваслаўных

на абарону іх ад магнатаў і шляхты рускім праваслаўным царом. Падрабязна апісваецца гераічная абарона Мсціслава, Быхава, Слуцка і іншых гарадоў, паўстанне ў Магілёве і шырокі партызанскі рух супраць акупантаў на апошняй стадыі вайны. Пасля гэтай вайны мы страцілі кожнага другога беларуса, а ў некаторых мясцовасцях на ўсходзе да 70% насельніцтва.

Можна параіць аўтару зрабіць беларускамоўны варыянт кнігі і дадаць раздзел пра войны XVIII ст., асабліва пра лёс Беларусі падчас Паўночнай вайны.

Кніга спадара Тараса з'яўляецца вельмі сур'ёзным гістарычным даследаваннем, і я раю чытачам грунтоўна з ёй азнаёміцца.

Польская гісторыя для беларусаў

24 сакавіка 2006 г. у 212-ыя ўгодкі паўстання пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі і напярэдадні чарговай гадавіны Дня Волі беларусаў — 25 сакавіка — польская амбасада наладзіла прэзентацыю кнігі «Нарыс гісторыі польскай дзяржавы і народа. IX–XXI стст.». Мэта выхаду ў свет гэтай кнігі — азнаямленне беларускага чытача з польскім пунктам погляду на мінулае Польшчы і цэлага акаляючага яе рэгіёну, тэрыторыі былога Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у межах 1772 г.

Таксама гэта своеасаблівы водгук на кнігі нашых гісторыкаў Генадзя Сагановіча і

Захара Шыбекі, выдадзеных у Польшчы на польскай мове пад агульнай назвай «Гісторыя Беларусі».

Рэдагаванне і ўкладанне тэксту кнігі зрабіў супрацоўнік польскай амбасады ў Мінску магістр Мар'ян Семаковіч, які мае беларускія карані і добра ведае беларускую мову.

Да выдання гэтай кнігі спрычыніліся: Міністэрства замежных спраў Польшчы, Польскі інстытут у Мінску і рэдакцыя варшаўскага выдавецтва «Дэмарт», якое падрыхтавала шыкоўныя і шматлікія каляровыя гістарычныя карты і выдала саму кнігу. Пераклала польскі тэкст на беларускую мову сп. Ганна Цішук.

Начнём з XIV ст., калі была падпісана славутая Крэўская унія і нашы народы пачалі кантактаваць больш шчыльна. У раздзеле «Вытокі Літвы — будучай саюзніцы Польшчы» паведамляецца, што назва «Літва» паходзіць ад назвы балтыйскага племені літвінаў, якое насяляла ўзбярэжжа Балтыйскага мора ў басейне ракі Нёман. Такім чынам, наша летапісная Літва раптам перасялілася з ваколіц Маладзечна ці Навагрудка ў Жмудзь ці нават землі прусаў. Ёсць тут і вызначэнні тэрыторый «Чорная Русь» і «Белая Русь», якія ў асноўным адпавядаюць думкам нашых гісторыкаў.

Паведамляецца, што ў склад спрадвечнай (этнічнай) Літвы ўваходзілі два рэгіёны: Жмудзь на Ніжнім Нёмане і Аўкштота ў яго вярхоўях, а таксама Занямонне (колішнія землі яцвягяў).

Далей ідзе вызначэнне, якое цалкам адпавядае нашаму гістарычнаму бачанню гэтай праблемы. Цытую: «У шырокім гістарычным значэнні тэрмін «Літва» ўжываўся ў адносінах да ўсяго Вялікага княства Літоўскага, якое прыблізна займала тэрыторыю этнічнай Літвы і сённяшняй Беларусі». Праўда, аўтар тэксту сціпла прамаўчаў, што ў склад ВКЛ да 1569 г. уваходзіла Падлессе (Падляшша) і значная частка сённяшняй Украіны.

Даволі цьмяна апавядаецца пра дзейнасць Міндоўга. Сказана, што ў першай палове XIII ст. ён падпарадкаваў сабе Жмудзь і Аўкштоту і спрабаваў падпарадкаваць і Чорную Русь. Далей ідзе інфармацыя, што яго каранаванне адбылося ў 1252 г. у Наваградскім замку — у «тагачаснай літоўскай сталіцы». Аднак незразумела яго паходжанне і як ён апынуўся ў Наваградку.

Вельмі цікава ідзе гаворка пра дзейнасць Гедыміна. Падаюцца цалкам фантастычныя звесткі, што ён вызваліў ад мангола-татарскага прыгнёту Гарадзеншчыну, Наваградчыну, Берасцейшчыну, Менскую, Полацкую і Тураўскую землі. На Беларусі кожны вучань ведае, што мангола-татары ніколі не валодалі нашымі землямі.

Цікава адзначыць, што тут упершыню згадваецца пра тое, што літоўскія князі ў якасці дзяржаўнай выкарыстоўвалі рускую (старабеларускую) мову і нават карысталіся «рускім тытулам вялікага князя літоўскага». Аднак не патлумачана, якая ў іх была родная мова і чаму яны не пісалі па-літоўску, калі паходзілі з тэрыторыі сучаснай Літвы, калі верыць сённяшнім літоўскім гісторыкам. Вельмі цікавы і карысны для беларускага чытача трэці раздзел кнігі, прысвечаны дынастыі Ягелонаў, адной з наймагутнейшых дынастый Еўропы, якія акрамя Польшчы і ВКЛ займалі каралеўскія троны Венгрыі і Чэхіі.

Пры апісанні бітвы пад Грунвальдам беларускія войскі не згадваюцца, затое ёсць міфічныя рускія атрады. Відаць, маюцца на ўвазе «смаленскія палкі», якія ў той час ужо ўваходзілі ў склад агульнага войска ВКЛ пад кіраўніцтвам Вітаўта і дзе большасць складалі беларускія харугвы. Дарэчы, тут ёсць згадка пра выключную мужнасць трох смаленскіх харугваў, якія ніколі рускімі не былі.

Далей ідзе гаворка пра тое, што Уладзіслаў III Варненчык — старэйшы сын Ягайлы і яго чацвёртай жонкі «рускай» князёўны Софіі Гальшанскай (Сонькі). Цікава, калі рускія жылі ў Гальшанах і якое

паходжанне Сонькі Гальшанскай даюць літоўскія гісторыкі? А можа, нам адразу сказаць, што гэты чалавек — спачатку кароль Польшчы, а потым Венгрыі — быў этнічным беларусам, бо ўсходнеславянская кроў у яго жылах асноўная? Мы разумеем, што польскія гісторыкі пад словам «рускі» разумелі праваслаўных жыхароў Беларусі і Украіны на тэрыторыі ВКЛ, але зараз беларусам ад гэтага не лягчэй.

Наступны кароль Польшчы, ён жа вялікі князь літоўскі, таксама наш зямляк, бо Казімір IV Ягелончык — малодшы сын Ягайлы і Соф'і Гальшанскай. Менавіта ў яго гады праўлення Польшча і Беларусь дасягнулі свайго росквіту і пасля разгрому Тэўтонскага ордэна жылі адносна спакойна. Менавіта ў гады праўлення Казіміра і былі закладзены падваліны будучага «залатога веку» Беларусі, калі расквітнела наша мова і культура.

Такім чынам, мы можам спакойна сцвярджаць, што Ягелоны — гэта беларуская дынастыя, нават больш беларуская, чым Раманавы — руская, бо пачынаючага з Кацярыны II у жылах Раманавых было рускай крыві значна меней, чым у жылах нашчадкаў Ягайлы і Сонькі Гальшанскай беларускай.

Ягелоны добра ведалі старабеларускую мову і актыўна карысталіся ёю, тым больш што ў Польшчы дзяржаўнай мовай была мёртвая лацінская мова і карыстацца ёю ў побыце не было вялікай патрэбы. Такім чынам, міф канца XIX – пачатку XX ст., што беларусы — мужыцкая нацыя Еўропы, павінен як мага хутчэй адысці ў нябыт.

Вельмі цікава ідзе гаворка ў кнізе пра славетную Аршанскую бітву. Як і пад Грунвальдам, беларусаў там не было.

Цытую... «У тым жа годзе (1514. — А. Т.) польскія, літоўскія і рускія войскі пад камандаваннем літоўскага гетмана Канстанціна Астрожскага здабылі бліскучую перамогу над маскоўскімі войскамі пад Оршай: польска-літоўская армія налічвала толькі каля 30 тысяч чалавек, у тым ліку 3 тысячы палякаў, маскоўская ж армія — каля 80 тысяч».

Вось дзе праца для беларускіх гісторыкаў і дыпламатаў. Грунвальд і Орша павінны атрымаць беларускую прысутнасць ва ўсіх еўрапейскіх падручніках гісторыі.

Пішучы пра Люблінскую унію, укладальнік замест вызначэння «беларуская і літоўская» шляхта піша пра нейкую «літоўска-рускую» шляхту, якая паступова паланізуецца. Зноў мы бачым росквіт старога міфа, што беларусы — гэта сялянскі народ і сваёй шляхты ў яго не было.

Але калі пад Оршай беларусаў не было, то ў сценах Кракаўскай акадэміі з'яўляецца беларускі першадрукар Францыск Скарына.

Цікава, што ён не патрапіў у лік рускіх асветнікаў, хоць і пісаў «рускімі» літарамі. Адметны загаловак «Шведская дынастыя Вазаў на польскім троне» дае магчымасць існаваць і такому вызначэнню, як «беларуская дынастыя Ягелонаў на тронах еўрапейскіх манархій. Проста трэба нашым гісторыкам канчаткова адчуць сябе еўрапейцамі, людзьмі першага гатунку, роўнымі сярод роўных.

Аднак «рускія» і далей прысутнічаюць на старонках вышэйзгаданага твора. Так, на стар. 57 мы чытаем, што супраць Берасцейскай уніі выступіла частка рускага насельніцтва, у тым ліку праваслаўнае духавенства, шляхта і магнаты». Добра б было і знайсці выяву хоць аднаго рускага магната, ворага Берасцейскай уніі.

Вельмі вольна ў кніжцы блытаюцца тэрміны Польшча і Рэч Паспалітая, што далёка не адно і тое ж. Аднак шмат якія польскія гісторыкі ўпарта гэта не заўважаюць. Напрыклад, на стар. 66 напісана, што на карысць Расіі ў 1667 г. Польшча страціла Смаленскую, Чарнігаўскую, Северскую і частку Віцебскай зямлі (Смаленская і Віцебская землі ніколі не належалі польскай дзяржаве! — А. Т).

Першы раз тэрмін Беларусь згадваецца ў гэтым раздзеле кнігі пад 1772 годам, калі паведамляецца, што Расія ў выніку першага падзелу Рэчы Паспалітай забрала частку Інфлянтаў і Беларусь. Таксама паведамляецца, што гетман вялікі літоўскі Міхал Казімір Агінскі праславіўся не толькі як стваральнік канала паміж Нёманам і Дняпром, але і як фундатар опернага тэатра ў Слоніме. Далей гаворыцца, што Слонім сёння — горад у Беларусі.

На стар. 93 паведамляецца, што ў верасні 1793 г. на чале паўстання супраць расійскіх акупантаў стаў генерал Тадэвуш Касцюшка, які паходзіў з Мерачоўшчыны (сённяшняя тэрыторыя Беларусі). Гэты першы выпадак у кнізе, калі паведамляецца пра паходжанне знакавай постаці польскай гісторыі родам з Беларусі. У сувязі з гэтым хачу прыгадаць, што пішуць пра Касцюшку ў сённяшніх школьных падручніках па гісторыі Літвы. «Тадэвуш Касцюшка (1746–1817) нарадзіўся ў Навагрудскім ваяводстве (ВКЛ), у небагатай баярскай сям'і. Ён лічыў сябе літоўцам, як тады было прынята, казаў, што ён «беларускага паходжання, літоўскай нацыянальнасці». (Бразаўскас, Ю. *История Литвы от Люблинской унии до 1918 года : учебник для 8–9 классов / Юозас Бразаўскас. — Каунас, 1996. — С. 127*). Дарэчы, у гэтым літоўскім падручніку Рэч Паспалітая скрозь называецца як Польшча-Літоўская дзяржава.

Варта адзначыць адну вельмі важную дэталю, якая пакуль не знайшла адлюстравання ў нашых падручніках гісторыі. На стар. 96

гаворыцца, што ў 1797 г. дзяржавы-інтэрвенты падпісалі ў Пецяярбургу канвенцыю аб падзеле, на аснове якой ніхто з манархаў-падпісантаў не будзе афіцыйна карыстацца тытулам польскага караля.

Такім чынам, выказана палітычная воля знішчыць свабодную Рэч Паспалітую (а не Польшчу! — *А. Т.*). Далей аўтар адзначае, што поўная ліквідацыя дзяржавы ў тагачаснай Еўропе была незвычайнай з'явай, якая парушыла ўсе прынцыпы міжнародных зносін. Гэты момант варта ўнесці і ў нашыя сучасныя падручнікі.

Цікавым для нашых падручнікаў будзе і той факт (які ўтрымліваецца ў рэцэнзаванай кнізе), што генеральны соймак Літвы (маецца на ўвазе ВКЛ. — *А. Т.*) збіраўся ў Ваўкавыску ці Слоніме (сёння беларускія гарады). У раздзеле пра Літоўскія статуты адзначана, што I Літоўскі Статут 1529 г. укладаецца на афіцыйнай тады рускай (старабеларускай) мове. Такім чынам, польскія гісторыкі пачалі разумець, што мова Статутаў ВКЛ, і ў тым ліку III Статута, які дзейнічаў да 1840 г., — старабеларуская.

Цікава падаюцца вынікі падзелаў Рэчы Паспалітай. Расія адхапіла больш за ўсіх — 62% тэрыторыі і 45% насельніцтва, Прусія — адпаведна 20% і 23%, а Аўстрыя — 18% і 32%. Пасля перамогі над паўстанцамі Касцюшкі Кацярына II падаравала сваім фаварытам і чыноўнікам каля 600 тысяч «мужчынскіх душ» захопленых сялян.

Сітуацыя палепшылася, калі Кацярыну змяніў Павел I. Ён аднавіў на Беларусі шляхецкае самакіраванне і вярнуў Статуту ВКЛ прававую сілу. Працягвалі дзейнічаць былыя соймакі, земскія суды, гарадское самакіраванне і правы для яўрэяў.

Як паведамляе ў сваіх успамінах Эдвард Вайніловіч (*Наша слова. — 2006. — № 25*), «яўрэі мелі шэраг пераваг, якія не сніліся не толькі каталікам, але і праваслаўным. Напрыклад, прыхадское самакіраванне, волю збораў у сінагогах для рашэння бягучых пытанняў, выключную ўладу ў сваіх кагалах, права навучання на роднай мове амаль без усялякага кантролю з боку дзяржавы, волю хатняга навучання і нават магчымасць выканання праз дзяржаўныя выканаўчыя органы сваіх пастановаў, напрыклад у адносінах да падатку кашэрнага і свячнага».

Аднак пра гэта нашыя падручнікі маўчаць. Цікава, што пасля захопу Беларусі Расіяй паланізацыя не паменшылася, а значна павялічылася. У васьмі заходніх губернях стварылі адукацыйную акругу з цэнтрам у Вільні. Яе куратарам стаў князь Адам Чартарыйскі, які з 1802 г. нават кіраваў знешняй палітыкай Расійскай імперыі.

Былую Віленскую акадэмію зрабілі універсітэтам, а ў якасці мовы навучання была захавана польская. Цэнтрам мясцовай культуры стаў маёнтак Залессе пад Смаргонню, які належаў князю Міхалу Агінскаму. Ён нават атрымаў назву «Паўночныя Афіны».

Сярод вялікай эміграцыі, якая пасля паўстання 1831 г. налічвала звыш дзесяці тысяч чалавек, было шмат «ліцвінаў», нашых землякоў, якія зараз трывала запісаныя ў палякі. Сярод іх Адам Міцкевіч і, што цікава, Ігнат Дамейка, які сябе палякам практычна не лічыў. Нават у яго навуковым дыпламе, які яму выдаў Кракаўскі універсітэт у 1887 г., было запісана, што ён «ліцвін».

Варта зазначыць, што ў раздзеле, прысвечаным літаратурна-мастацкаму кірунку 20-ых гг. XIX ст. — рамантызму, аўтар адзначае, што шмат якія польскія творцы гэтага перыяду паходзілі з Беларусі. Гэта А. Міцкевіч — з Завосся пад Наваградкам, Ю. Крашэўскі — з мястэчка Доўгае з-пад Пружан і С. Манюшка — з мястэчка Убель пад Менскам.

Пры апісанні падрыхтоўкі паўстання 1863 г. адзначаецца, што ў Літве і Беларусі дзейнічаў Літоўскі правінцыяльны камітэт, які быў у значнай ступені незалежным і самастойным ад Польскага нацыянальнага камітэта. Далей аўтар піша: «Найбольш вядомым яго прадстаўніком быў Кастусь Каліноўскі. Пад яго кіраўніцтвам у Гродне і Беластоку выдавалася «Мужыцкая праўда» — невялічкая падпольная газета на беларускай мове». У гэтым раздзеле аўтар адзначае, што для першых украінскіх, беларускіх і літоўскіх дэмакратаў думка аб вяртанні польскага панавання ў межах былой Рэчы Паспалітай была непрымальнай. Такім чынам, вытокі будучай незалежнасці Беларусі трэба шукаць у сярэдзіне XIX ст.

Цікавыя звесткі ёсць у раздзеле, прысвечаным русіфікацыі пасля паўстання 1863 г. Землі ўдзельнікаў паўстання, якія ў іх засталіся, былі спачатку абкладзены кантрыбуцыяй у памеры 10% ад даходу, а пазней — 5%. Яна выплачвалася да пачатку XX ст. Колькасць сярэдніх школаў на Беларусі была значна абмежавана. У канцы XIX ст. на ўсю краіну іх было толькі 20. Каб падрыхтаваць для іх педагагічныя кадры, у 1864 г. у Маладзечне была адкрытая настаўніцкая семінарыя, першая ўстанова такога тыпу ва ўсёй Расійскай імперыі. У 1859 г. у Вільні знішчылі ўвесь тыраж беларускага выдання «Пана Тадэвуша» Адама Міцкевіча ў перакладзе Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.

У развіцці польскага пазітывізму, асабліва на мяжы XIX–XX стст., калі з’явілася творчая плынь «Маладая Польшча», актыўны ўдзел

прынялі і нашыя землякі. Сярод іх Эліза Ажэшка, Станіслаў Манюшка, Уладзіслаў Сыракомля, славуця мастакі-пейзажысты Фердынанд Рушчыц і Генрык Вайсенгоф, а таксама шматлікія навукоўцы.

Аўтар адзначае, што адраджэнне Польшчы як дзяржавы пачалося з акта 5 лістапада 1916 г., калі немцы і аўстрыйцы абвясцілі пра план стварэння ў будучыні польскай дзяржавы на забраных у Расіі польскіх землях. Аднак гэты план не датычыўся занятых немцамі Літвы, Курляндзіі і Заходняй Беларусі. Тут была створана адміністрацыйная адзінка Обер-Ост, дзе польская, беларуская і літоўская мовы атрымалі статус афіцыйных. Такім чынам, беларускую мову можна было выкарыстоўваць у школах і культурна-асветных установах. Пры гэтым руская мова была фармальна выведзена з ужытку ва ўсіх дзяржаўных установах.

Цікава, што менавіта на нашай тэрыторыі, у Бабруйску, на мяжы 1915–1916 гг. была створана ў складзе расійскага войска польская вайсковая брыгада колькасцю каля 4 тысяч жаўнераў.

25 снежня 1916 г. цар Мікалай II абвясціў стварэнне аб'яднанай Польшчы. Неўзабаве яго падтрымалі ўрады Вялікабрытаніі і Францыі, а таксама прэзідэнт ЗША Вудра Вільсан.

Пасля лютаўскай рэвалюцыі 1917 г., 27 сакавіка 1917 г. Петраградскі Савет рабочых дэпутатаў выдаў Дэкларацыю аб праве Польшчы на незалежнасць. Летам 1917 г. быў створаны Першы Польскі корпус на чале з генералам Юзафам Доўбар-Мусніцкім. У чэрвені 1917 г. у Францыі арганізавалі аўтаномную польскую Блакітную армію на чале з генералам Халерам. У яе ўступілі 20 тысяч палякаў з Канады, ЗША і Бразіліі. 3 красавіка 1918 г. урады Францыі, Вялікабрытаніі і Італіі падпісалі дэкларацыю аб стварэнні незалежнай Польшчы з выхадам да мора. 28 жніўня 1918 г. урад Савецкай Расіі ануляваў трактаты аб падзеле Рэчы Паспалітай. У лістападзе гэтага года Польская дзяржава канчаткова аднавілася. 11 лістапада адзначаецца польскае нацыянальнае свята — Дзень незалежнасці.

Не забудзь аўтар і пра стварэнне 25 сакавіка 1918 г. Беларускай Народнай Рэспублікі са сталіцай у Менску. Ён паведамляе, што Германія афіцыйна не прызнала Народны сакратарыят (урад) БНР, але не перашкаджала яго палітычнай і культурна-асветнай дзейнасці. Гаворыць ён і пра тэрытарыяльныя канфлікты ўкраінцаў і літоўцаў з палякамі, калі першыя абвясцілі свае дзяржавы.

Даволі цікава асвятляецца пытанне аб Польшка-савецкай вайне 1919–1920 гг. Аўтар адзначае, што большавікі прызнавалі права польскага народа на самавызначэнне ў этнічных межах (на тэрыторыі да

лініі Буга). Аднак яны бачылі Польшчу як залежную ад іх дзяржаву пад назвай Польская Рэспубліка Саветаў.

28 кастрычніка 1918 г. мясцовае польскае насельніцтва стварыла самаабарону Літвы і Беларусі, але Чырвоная Армія заняла спачатку Свянцяны і Ліду, а ў пачатку 1919 г. і Вільню. Былі створаны спачатку Літоўская і Беларуская савецкія рэспублікі, якія потым былі аб'яднаныя ў адну — Літоўска-Беларускую. Праўда, аўтар памылкова лічыць, што гэта адбылося ў студзені 1920 г. (на самай справе гэта люты 1919 г. — А. Т.).

Дзяржаўная польская ўлада на чале з Ю. Пілсудскім неўзабаве стварыла рэгулярную армію, якая заняла спачатку Пінск, Баранавічы, Вільню, а ў ліпені 1919 г. Менск і дайшла да Бярэзіны і Бабруйска, дзе адбылася першая бітва польскіх танкавых войскаў. Аднак летам 1920 г. Чырвоная Армія на чале з генералам Міхаілам Тухачэўскім нанесла палякам на Беларусі контрудар, і ў канцы ліпеня бальшавікі былі ўжо пад Варшавай. Усё гэта прывяло да таго, што Польшча мусіла пагадзіцца з пастановамі канферэнцыі дзяржаў Антанты і Германіі, што праходзіла 5–16 ліпеня 1920 г. у бельгійскім горадзе Спа. Палякі адмовіліся ад Вільні на карысць Літвы, а таксама ад беларускіх і ўкраінскіх зямель.

Аўтар адзначае, што ў бітве з бальшавікамі пад Варшавай 13–25 жніўня 1920 г. саюзнікамі палякаў былі і беларускія атрады генерала Станіслава Булак-Балаховіча. У палон трапіла звыш 60 тысяч чырвонаармейцаў. Падчас перамоў у Рызе бальшавікі нават хацелі аддаць палякам разам з Заходняй Беларуссю і Меншчыну, але польскі бок пабаяўся далучэння тэрыторый, дзе жыло шмат беларусаў.

Такім чынам, як слушна адзначае аўтар, падзел беларускіх і ўкраінскіх зямель перакрэсліў мары беларусаў і ўкраінцаў аб уласных незалежных дзяржавах. Некалькі слоў сказаў аўтар і пра існаванне марыянеткавай дзяржавы «Сярэдняя Літва». Незразумела толькі, чаму ён называе яе «Цэнтральнай Літвой». Аўтар адзначае тут ролю беларусаў у справе адукацыі і асветы.

Пасля прыходу да ўлады Юзафа Пілсудскага спачатку ў 1927 г. была разгромлена Беларуская сялянска-работніцкая грамада і арыштаваныя яе кіраўнікі, у тым ліку дэпутаты Польскага сейма Браніслаў Тарашкевіч, Сымон Рак-Міхайлоўскі і іншыя. Пазней, у 1934 г. у Бярозе-Картузскай быў створаны ізаляцыйны лагер, куды ў парушэнні канстытуцыі Польшчы — без суда і следства — былі кінуты палітычныя праціўнікі афіцыйнай улады (гэта ад 200 да 350 чалавек). Варта звярнуць увагу на лічбы, звязаныя з нацыянальным

складам насельніцтва, якія прыводзіць аўтар. Паводле перапісу 30 верасня 1921 г., у Польшчы жыло 1 060 000 беларусаў (3,9% ад усяго насельніцтва краіны). Аднак праз 10 год па перапісу 9 снежня 1931 г. беларускую мову палічылі роднай толькі 989 900 чалавек, затое з'явілася унікальная «тутэйшая мова», на якой размаўляла 707 100 палешукоў. Аўтар адзначае, што ў некаторых выпадках афіцыйная статыстыка заніжала колькасць няпольскага насельніцтва, асабліва гэта датычылася ўкраінцаў і беларусаў. Жылі беларусы ў Наваградскім, Віленскім, Палескім і Беластоцкім ваяводствах.

31 ліпеня 1924 г. быў прыняты Закон аб ужыванні беларускай, украінскай і літоўскай моў ва ўстановах і школах усходніх ваяводстваў, які забяспечыў перавагу польскай мове і выклікаў абурэнне нацыянальных меншасцяў. Пасля смерці Пілсудскага сітуацыя толькі пагоршылася. Так, беларуская мова была амаль цалкам выведзена з ужытку ў сістэме школьнай адукацыі.

У БССР у 1932 г. быў створаны польскі нацыянальны раён са сталіцай у Дзяржынску (Койданова). Жыхары раёна атрымалі абмежаваную магчымасць развіваць сваю культуру і асвету, у тым ліку адкрываць школы з польскай мовай навучання. Аднак неўзабаве, у 1935–1938 гг. польская аўтаномныя раёны і культурна-асветніцкія ўстановы былі ліквідаваныя, а насельніцтва іх было рэпрэсавана. Трагічным сімвалам таго часу сталі Курапаты пад Менскам, дзе было расстраляна каля 100–200 тысяч ахвяраў.

Цікава пададзены і падзеі верасня 1939 г. Гаворыцца пра сумесны парад нямецкіх і савецкіх войскаў у Брэсце, які правялі генералы Гударыян і Чуйкоў. Дарэчы, Брэст быў захоплены фашыстамі яшчэ 13 верасня.

Нядаўна газета «Комсомольская правда в Белоруссии» ў сваім нумары ад 22 чэрвеня надрукавала новыя звесткі пра ваенныя падзеі ў Брэсце ў верасні 1939 г. Пасля 16 верасня асноўная польская залога адступіла з Брэсцкай крэпасці, але засталіся ваяваць з немцамі абаронцы аднаго з цвердзевых фартоў (форт Сікорскага) на чале з капітанам Радзішэўскім. Калі ў Брэст увайшлі савецкія войскі, Гударыян перадаў ім гэтую «праблему». 22 верасня чырвонаармейцы тройчы атакавалі форт, але ўзяць яго не здолелі. Гэта было зроблена толькі 26 верасня з дапамогай цяжкіх гармат. Такім чынам, акрамя баёў за Гродна быў бой і за Брэст.

У савецкі палон трапіла каля 250 тысяч польскіх салдат і афіцэраў. 29 лістапада 1939 г. усім жыхарам Заходняй Беларусі было нададзена

савецкае грамадзянства незалежна ад іх волі. Шкада, што аўтар нічога не расказаў пра вольны горад Гданьск, яго адміністрацыю, культурныя і эканамічныя дачыненні з тагачаснай Польскай дзяржавай.

Гады вайны пададзены ў кнізе даволі традыцыйна — гэтыя пытанні добра асветлены ў працах дэмакратычных беларускіх гісторыкаў, а таксама ў мемуарах і ўспамінах беларускай эміграцыі, непасрэдных удзельнікаў тых падзей. Шмат іх, былых грамадзян даваеннай Польшчы, было ў складзе арміі генералаў Андэрс і Берлінга. Нямала іх палегла, у прыватнасці, у бітве пад Монтэ-Касіна ў Італіі.

Пры апісанні наступстваў Другой сусветнай вайны аўтар, паведамляючы пра перадачу Польшчы ў 1946–1948 гг. некалькіх дзесяткаў беларускіх вёсак, не сказаў, як Сталін у 1944 г. падарыў польскім камуністам этнічныя беларускія землі на Беласточчыне разам з ладным кавалкам Белавежскай пушчы. Такім чынам, у выніку вайны Беларусь не набыла, а страціла частку сваёй тэрыторыі, нягледзячы на гераічную барацьбу яе народа супраць фашызму.

Аўтар прыводзіць цікавыя лічбы аб колькасці беларусаў у Польшчы пасля таго, як спала хваля эміграцыі. Напрыканцы 40-ых гг. XX ст. у Польшчы было каля 100 тысяч беларусаў, у канцы 50-ых — ужо каля 170 тысяч чалавек. А вось паводле апошняга перапісу насельніцтва ў дэмакратычнай Польшчы, беларусаў засталася толькі крыху болей за 50 тысяч. Цікава, куды падзеліся яшчэ 120 тысяч? Здаецца, масавай эміграцыі ў БССР не было. Ніякіх эпідэміяў на Беласточчыне таксама не назіралася. Адказ на гэта пытанне можна знайсці на стар. 296, дзе на адпаведнай мапе пазначана колькасць беларусаў у Польшчы не меней за 200 000 чалавек.

Трэба аддаць належнае аўтару кнігі, які паведамляе, што дзейнасць узброенага антыкамуністычнага падполля ў Паўночна-Заходняй Польшчы была скіравана супраць праваслаўнага насельніцтва, у асноўным супраць беларусаў. Іх абвінавачвалі ў сімпатыях да СССР і новых польскіх уладаў, што прывяло да шматлікіх нявінных ахвяр. Пра гэтыя факты не раз пісала беластоцкая беларускамоўная газета «Ніва».

З твора нашага славутага земляка Адама Міцкевіча «Дзяды», які быў пастаўлены ў студзені 1968 г. на сцэне нацыянальнага тэатра ў Варшаве, пачаліся стыхійныя хваляванні студэнтаў. Яны падтрымалі антырасійскі кантэкст твора і параўналі яго з сучаснасцю. Улады забаранілі спектакль, і тады 8 сакавіка 1968 г. адбылася найбуйнейшая дэманстрацыя ў Варшаўскім універсітэце, якую жорстка пакаралі.

Трэба адзначыць, што менавіта Польшча была адной з першых краін свету, якая прызнала незалежнасць Беларусі. Аўтар даводзіць сваю гісторыю да восені 2005 г., калі быў абраны чарговы польскі прэзідэнт.

Такім чынам, беларускі чытач атрымаў цікавае і каштоўнае выданне па гісторыі суседняй дзяржавы вачыма саміх палякаў. Цяпер справа за беларускімі гісторыкамі, якія павінны напісаць гісторыі суседніх краін — самі, са сваіх гістарычных пазіцый, на сваёй роднай мове. Я памятаю, як у савецкія часы набыў вялікі том «Гісторыя Расіі», напісаны польскім гісторыкам па-польску. Гэта была зусім не тая гісторыя, якую я вучыў некалькі год на гістфаку БДУ. Таму застаецца толькі пажадаць аўтару новых, больш дасканалых і дапрацаваных выданняў сваёй кнігі.

P.S. Неўзабаве ў тым жа 2006 г. выйшла і другое выданне кнігі, папраўленае і дапоўненае.

Ці скончылася гарцовае беларускае Адраджэнне?

Нядаўна пабачыла свет цікавая праца Сяргея Навумчыка «Сем гадоў Адраджэння, альбо Фрагменты найноўшай беларускай гісторыі (1988–1995)». Кніга выйшла ў Варшаве за сродкі аўтара, накладам 1000 асобнікаў. Жанр кнігі — грамадска-палітычнае выданне, прадмову да яе напісаў Зянон Пазьняк. Кніга надрукаваная на добрай дыхтоўнай паперы, мае 54 ілюстрацыі (сярод якіх ёсць унікальныя фотаздымкі, што друкуюцца ўпершыню) і паказнік асобаў. Таму карыстацца ёй вельмі зручна.

Кніга Навумчыка, журналіста па адукацыі, напісана добрай мовай, цікава і даступна. Разам з тым, Сяргей Навумчык праявіў сябе як прафесійны гісторык, бо ён выкарыстоўвае і друкуе ў якасці прыкладаў шмат першакрыніц, якія падабраныя грунтоўна і ў пэўнай паслядоўнасці. Праца падзеленая на асобныя раздзелы, якія маюць цікавыя назвы і ўяўляюць сабою аўтаномныя фрагменты кнігі. Пералічым толькі некаторыя з іх: «Праўда пра Курапаты», «Пагроза новага «саюзу», «Незалежнасць — вынік змагання пакаленняў», «Са сцягам, з «Пагоняй», але без гімну», «Тры падзеі аднаго дня», «Маладыя ваўкі» супраць незалежнасці», «Апошні шанец «парламентарызму».

Цікавае гэтае кнігі ў тым, што яе напісаў непасрэдным удзельнік гістарычных падзей, што прынеслі Беларусі незалежнасць, народны дэпутат ВС XII склікання, каардынатар парламенцкай апазіцыі на платформе БНФ. Гэта праца на «галаву» вышэйшая за адпаведныя ўспаміны Шушкевіча, Грыба, Лявонава і шматлікія публікацыі Аляксандра Фядуты. Яна пабудавана на канкрэтных пісьмовых крыніцах, і ў першую чаргу на стэнаграмах сесій Вярхоўнага Савета.

Навумчык шмат увагі звяртае на палітычную ролю беларускай мовы і сімволікі — асноўныя чыннікі беларускага Адраджэння і

дэмакратызацыі краіны. Упершыню падрабязна расказана, як узнікла і працавала парламенцкая апазіцыя ў ВС, пра яе структуру, стратэгію і тактыку дзеяння, перамогі і паразы. Вельмі важна, што Навумчык трапна аддзяляе аб'ектыўнае апісанне падзей ад сваіх асабістых уражанняў, эмоцый і гістарычных параўнанняў. І за гэта яму вялікі дзякуй.

Але я, як чалавек, які таксама непасрэдна прайшоў разам з Навумчыкам цяжкі шлях да нашай незалежнасці, хачу выказаць некалькі заўваг і асабістых меркаванняў.

Пачнём са стварэння БНФ. Навумчык толькі згадвае пра «Камітэт-58». Варта сказаць, што гэта суполка беларускай гуманітарнай інтэлігенцыі ўзнікла ў пачатку гарбачоўскай перабудовы пры Беларускім аддзяленні Савецкага фонду культуры, які знаходзіўся ў адным з адноўленых дамкоў у Траецкім прадмесці. Кіраваў тады Беларускім фондам культуры пісьменнік Іван Чыгрынаў, які не надта спрыяў, але і не перашкаджаў дзейнасці вышэйзгаданага камітэта.

Таксама Навумчык, магчыма свядома, не сказаў, што з кастрычніка 1988 па сакавік 1989 г. кіраўніком Аргкамітэта БНФ «За перабудову і Адраджэнне» быў пісьменнік, камуніст Васіль Якавенка.

Пэўным недахопам працы з'яўляецца і сённяшні паказны антыкамунізм Сяргея Навумчыка, які быў не толькі членам КПСС, але і сынам прадстаўніка камуністычнай наменклатуры, сакратара Віцебскага абкама КПБ. Калі чытаем сённяшнія артыкулы Пазьняка і вышэйзгаданую кнігу Навумчыка, складваецца ўражанне, што ў аргкамітэт БНФ, а пазней у Сойм і апазіцыю БНФ у ВС уваходзілі толькі антыкамуністы ў дзесятым калене, на чале з Пазьняком. На самай справе ўсё было зусім наадварот. БНФ таму і збіраў сотні тысяч людзей, што спачатку гэта быў звяз дэмакратычных камуністаў і беспартыйных, асабліва ў 1988–1989 гг.

Беларусь мела самую вялікую кампартыю ў СССР (калі лічыць у прапорцыі на аднаго жыхара). Гэта — у лепшыя для камуністаў часы — 700–800 тысяч чалавек на 10 мільёнаў насельніцтва. Так, сярод сяброў Аргкамітэта БНФ было каля паловы камуністаў. Гэта Анатоль Грыцкевіч, Уладзімір Конан, Ніл Гілевіч, Міхась Дубянецкі, Адам Мальдзіс, Канстанцін Тарасаў, Міхась Ткачоў і іншыя. Аўтар гэтых радкоў наогул быў на момант уваходжання ў склад Аргкамітэта БНФ сакратаром адной з партыйных арганізацый КПСС (з васьмігадовым стажам) у Савецкім раёне Мінска.

Менавіта камуністы — сябры БНФ у першую чаргу зазналі ціск і рэпрэсіі з боку КПБ і КДБ. Некаторыя не вытрымалі, адышлі, але

большасць прайшла свой шлях да канца. Даволі вялікая колькасць дэмакратычных дэпутатаў-камуністаў у 1990 г. увайшла ў парламенцкую апазіцыю па платформе БНФ. Сярод іх можна назваць дэпутатаў Голубева, Крыжаноўскага, Заблоцкага, Папкова, Сямдзянаву і іншых. На першым з'ездзе БНФ намеснікамі Пазьняка былі абраны камуністы Юрась Хадыка і Міхась Ткачоў.

З развіццём падзей пачаўся масавы выхад з КПСС сяброў БНФ. Так, большасць камуністаў — сяброў апазіцыі БНФ пакінула шэрагі КПСС (і ў тым ліку і аўтар гэтага матэрыялу) летам 1990 г. Яшчэ адна хваля — гэта зіма 1991 г., пасля Віленскіх падзей у Літве. Тады пакінуў КПСС і Сяргей Навумчык. Некаторыя захоўвалі камуністычныя білеты да жнівеньскага путчу, праўда, дэпутатаў апазіцыі сярод іх ужо не было.

Выхад з КПСС і прычыны выхаду агучваліся на сесіях ВС, і сотні людзей, пачуўшы пра гэта, рабілі тое ж самае. Некаторыя нават публічна спальвалі свае партбілеты. Наменклатура нічога не магла зрабіць з гэтым масавым рухам. Дарэчы, шмат дэмакратычных камуністаў пераводзілі свае складкі ў чарнобыльскія фонды замест парткамаў.

Таксама Навумчык не распавядае, як БНФ з масавага руху стаў партыяй і да якіх сумных вынікаў гэта прывяло.

Варта адзначыць, што пасля абвяшчэння ў СССР летам 1990 г. шматпартыйнасці пачалі ўзнікаць першыя партыі і на Беларусі. Іх узначалілі альбо ўвайшлі ў склад кіраўнічых органаў сябры БНФ, што мелі ўжо неабходны палітычны досвед.

У сакавіку 1991 г. была створана БСДГ на чале з Міхасём Ткачовым. У яе кіраўніцтва ўвайшлі некаторыя дэпутаты апазіцыі і сябры Сойма БНФ. Пакуль БНФ быў рухам, усё было добра і ўсе ішлі разам.

У 1993 г. тыя сябры сойма, што засталіся беспартыйнымі, а таксама частка былых камуністаў вырашылі стварыць уласную партыю, але старую назву прыватызавалі. Сталі існаваць і БНФ-рух, і БНФ-партыя. Нічога добрага з гэтага не атрымалася, бо сябры БНФ, якія ўжо былі сябрамі іншых партый, у партыю БНФ увайсці не змаглі, і дэмакратычны рух на Беларусі раскалоўся.

Таму мусілі сацыял-дэмакраты разам з лібераламі вылучыць у прэзідэнты Станіслава Шушкевіча, бо сярод прыхільнікаў Пазьняка з партыі БНФ, якія ўжо бачылі сябе лідэрамі і збіраліся перамагчы Кебіча ў першым туры, ім месца ўжо не было. Я ў той час узначальваў БСДГ. Ні Пазьняк, ні яго намеснікі не вялі з намі ніякіх перамоў аб стварэнні

адзінай кааліцыі, бо мы ім былі тады не патрэбныя. Дарэчы, першым прапанавалі падтрымаць Шушкевіча Мікола Статкевіч і прадстаўнікі рэгіянальных структур БСДГ.

Зараз я бачу агульную памылку ў тым, што дэмакратычныя сілы ў 1994 г. не аб'ядналіся вакол Васіля Быкава і не ўгаварылі яго вылучыцца на прэзідэнта. Тады нашая перамога была б больш рэальнай.

Аб'яднанне БСДГ, БНФ, Сялянскай партыі і іншых палітычных сілаў адбылося пазней, падчас першых парламенцкіх выбараў у новы Вярхоўны Савет у маі 1995 г. Тады і трапіў у Вярхоўны Савет XIII склікання адзіны беларускі патрыёт Павел Знавец, ад партыі БСДГ.

Не магу я пагадзіцца з Навумчыкам і ў тым, што беларускае адраджэнне скончылася практычна пасля ад'езду яго і Пазьняка за мяжу.

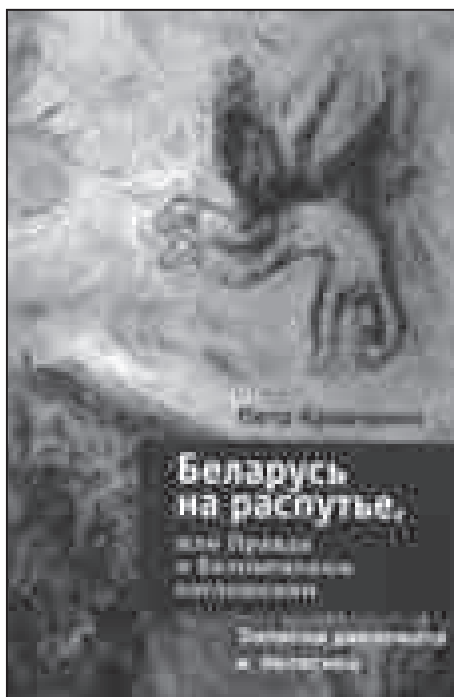
Змаганне за мову, гісторыю і культуру Беларусі не спынілася і зараз. Дастаткова толькі згадаць гераічны беларускі ліцэй, які адзін зрабіў болей, чым сотня новых апазіцыйных палітыкаў. Не спыняе сваёй дзейнасці ТБМ, ЗБС «Бацькаўшчына», ТБШ, незалежныя журналісты, беларускія пісьменнікі і мастакі. Я не сумняваюся, што нехта з маладых гісторыкаў, магчыма, адзін з выпускнікоў коласаўскага ліцэя, працягне працу Сяргея Навумчыка і апіша апошнія дзесяць год нашай трагічнай і гераічнай гісторыі.

Было б добра, каб Навумчык выставіў сваю кнігу ў інтэрнэце, тады доступ да яе будзе значна шырэйшы. Гэтую працу варта прачытаць кожнаму беларускаму гісторыку і журналісту, бо шмат якія міфы знікаюць, а замест іх нараджаюцца шматлікія пытанні наконт стратэгіі і тактыкі далейшага змагання за нашу Беларусь.

У 2007 г. Таварыства беларускай культуры ў Летуве выдала кнігу Зянона Пазьняка «Развагі. Канцэпцыя новага Беларускага Адраджэння. Кн. 1. Артыкулы і матэрыялы (1990 – III. 1996)». Гэта збор розных артыкулаў, выступаў і аналітычных матэрыялаў Зянона Пазьняка, апублікаваных у перыядычным беларускім друку ў перыяд, акрэслены ў назве кнігі. Вельмі цікавай для кожнага гісторыка найноўшай гісторыі Беларусі з'яўляецца другая частка кнігі, якая мае назву «Дадатак». Гэта унікальныя копіі розных дакументаў, артыкулаў, палітычных заяваў, зваротаў і мемарандумаў па тагачаснай беларускай палітыцы і культуры.

Такім чынам, кнігі Сяргея Навумчыка і Зянона Пазьняка трэба чытаць разам, каб лепей зразумець хаду гістарычнага працэсу.

Успаміны міністра

У той час, калі ў Варшаве выйшла кніга ўспамінаў Сяргея Навумчыка «Сем гадоў Адраджэння, альбо Фрагменты найноўшай беларускай гісторыі (1988–1995)», у Маскве пабачыла свет кніга былога апанента апазіцыі, яскравага прадстаўніка беларускай савецкай партыйнай наменклатуры — Пятра Краўчанкі.

Кніга атрымала назву «Беларусь на распутье, или Правда о Беловежском соглашении. Записки дипломата и политика». Праца Краўчанкі аб'ёмам 456 старонак выйшла ў выдавецтве «Время» накладам 3000 асобнікаў. Гэта літаратурна-публіцыстычнае выданне, і выйшла яно ў серыі «Дыялог». Аўтар выказвае асобную падзяку літаратарам Алегу Багуцкаму і Канстанціну Тарасаву. Вельмі добра, што ў канцы кнігі падаецца паказальнік імёнаў і кожную асобу можна хутка знайсці. Найбольш часта тут згадваюцца чатыры асобы: Ельцын, Кебіч, Лукашэнка і Шушкевіч. Праца П. Краўчанкі мае пяць асобных раздзелаў: «Пасол «Terra incognita», «Хроніка вялікага пералому», «Заклятая каманда», «Вокны ў свет» і «Як я быў апазіцыянерам».

Варта адзначыць дзве асаблівасці кнігі. Гэта значная колькасць беларускамоўных цытат і сказаў, якія абавязкова маюць падрадкавы пераклад, і, нягледзячы на расійскія правілы напісання назвы нашай краіны як «Белоруссия», скрозь ідзе назва «Беларусь».

У сваёй кнізе Сяргей Навумчык назваў Пятра Краўчанку нацыянал-камуністам, і меў рацыю. Пётр Краўчанка паведамляе сваім чытачам, што ён стаў беларускім патрыётам дзякуючы сваёй бабулі, якая жыла ў вёсцы Літвінкі Вілейскага раёна. Кожнае лета, тры месяцы, ён жыве ў бабулі і размаўляе па-беларуску. Краўчанка піша: *«Таму на ўсіх прыступках кар'ернай мясціны я заўжды адчуваў сябе не толькі савецкім чалавекам, але і беларусам. Думаю, што менавіта таму*

крах савецкай сістэмы не адаслаў мяне ў палітычнае забыццё, як большасць калегаў-партыйцаў, а дазволіў знайсці годную справу на службе суверэннай Беларусі».

Так сталася, што аўтар гэтага допісу ведае Пятра Краўчанку вельмі даўно, са студэнцкіх гадоў, калі разам вучыліся на гістарычным факультэце БДУ ў 1971–1972 гг. Я быў на першым курсе, а спадар Пётр — на пятым. Потым нашыя шляхі надоўга разышліся, і сустрэліся мы зноў у кастрычніку 1988 г., калі я ўвайшоў у аргкамітэт па стварэнні БНФ, а Краўчанка займаў пасаду сакратара Мінскага гаркама КПСС па ідэалогіі і мусіў са мной змагацца як са «шкодным элементам» і «пенай на хвалі перабудовы». Але было ў нас і агульнае. Гэта сяброўства ў КПСС і тое, што мы гаварылі па-беларуску. На той час я быў сакратаром партыйнай арганізацыі беларускіх рэстаўратараў, і мы былі першымі камуністамі ў Мінску, якія перавялі партыйнае справаводства на беларускую мову. Пра нас нават пісала партыйная газета «Звязда». У сакавіку 1990 г. мы разам сталі дэпутатамі Вярхоўнага Савета БССР ад г. Мінска. Я ад Савецкага раёна, а Краўчанка — ад Заводскага. Потым трапілі ў адну Камісію ВС па міжнародных справах, і я прысутнічаў на тым пасяджэнні камісіі, дзе Краўчанку рэкамендавалі на пасаду міністра замежных спраў БССР. Але, наколькі памятаю, за яго кандыдатуру я не галасаваў, што, аднак, нашых стасункаў зусім не сапсавала.

Яшчэ адна арганізацыя, якая злучыла нас з верасня 1989 г., — гэта ТБМ, дзе Краўчанка ўвайшоў у першую Раду ТБМ, а я ўзначаліў ТБМ Савецкага раёна Мінска і ад Рады ТБМ гэтага раёна быў вылучаны кандыдатам у дэпутаты ВС БССР. Плённа працавалі мы з Пятром Кузьмічом, і калі ён стаў міністрам замежных спраў, а я — намеснікам старшыні Камісіі ВС па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны і адначасова старшынёй Камісіі па забеспячэнні адзінай палітыкі выкарыстання дзяржаўных сімвалаў Рэспублікі Беларусь.

Так, напрыклад, дзякуючы дапамозе Пятра Кузьміча мне ўдалося двойчы выдаць брашуру з каляровымі выявамі нашай спрадвечнай сімволікі (першы раз на трох мовах, а другі — на шасці), якую мы распаўсюдзілі па ўсіх беларускіх амбасадах і райвыканкамах Беларусі.

У 1995 г. Пётр Краўчанка па рэкамендацыі Міхася Чарняўскага быў прыняты ў шэрагі БСДГ (я тады ўзначальваў гэтую партыю) і быў вылучаны ад нашай партыі ў кандыдаты ВС трынаццатага склікання ў Маладзечна, дзе і перамог у другім восеньскім туры выбараў. Нават

з далёкай Японіі я атрымліваў прывітанні і новыя кнігі ад Пятра Кузьміча. Пасля вяртання Краўчанка адразу аднавіў сваё сяброўства ў ТБМ і зноў быў абраны ў рэспубліканскую Раду. Такім чынам, чытаючы кнігі Навумчыка і Краўчанкі, я зноў паглядзеў на нашу найноўшую гісторыю як «правым», так і «левым» вокам.

Вядома, не з усімі характарыстыкамі дзейных асобаў тых часоў, якія прыводзіць спадар Краўчанка, я магу пагадзіцца, і пра гэта хочацца сказаць некалькі слоў.

Пачнём з характарыстыкі кіраўніка беларускага КДБ Эдуарда Шыркоўскага. Гэта быў першы беларус на гэтай пасадзе, ён паходзіў са Стаўбцоўскага раёна і не забыў родную мову і сваю гісторыю. У свой час ён можна выступіў разам з міністрам унутраных спраў Ягоравым супраць Кебіча, і каб Шушкевіч іх падтрымаў, разам з тым жа Краўчанкам, лёс беларускай гісторыі і дзяржаўнасці быў бы іншым. Пасля прыходу да ўлады Лукашэнкі Шыркоўскі адмовіўся ад усялякага супрацоўніцтва з новым рэжымам і пераехаў жыць у Маскву да дачкі, дзе і памёр.

Нельга пагадзіцца і з тым, як апісвае Краўчанка дзейнасць апазіцыі ў ВС падчас жнівеньскага путчу 1991 г. Цытую са стар. 134: *«Тады спалохаліся нават некаторыя лідары апазіцыі, адзін з якіх 19 жніўня хадзіў па парламенцкіх кабінетах і задаваў адно-адзінае пытанне: "Хлопцы, а дзе можна партыйныя складкі заплаціць?" Адкрыта супраць путчу выступалі толькі некалькі чалавек, у тым ліку, вядома, Зянон Пазьняк».*

У той дзень раніцай 19 жніўня першымі ў ВС прыйшлі менавіта дэпутаты апазіцыі. Прычым прысутнічалі ўсе, хто быў у той час у Мінску. Далей усе падзеі добра апісаў Сяргей Навумчык, і я не буду паўтарацца (Народная Воля. — 2006. — 26 жн. — № 136–137). Скажу толькі адно. Апошнія камуністы з ліку сяброў парламенцкай апазіцыі выйшлі з шэрагу КПСС публічна ў студзені 1991 г., пасля Віленскіх падзей, і таму я не раю спадару Краўчанку далей расказваць анекдот пра партыйныя складкі.

Не магу пагадзіцца і з цалкам адмоўнай ацэнкай фігуры Георгія Таразевіча, які займаў высокія пасады як у БССР, так і ў СССР у часы перабудовы. Варта адзначыць, што менавіта з дапамогай Таразевіча, які вельмі добра выступіў у верасні 1991 на сесіі ВС Беларусі, былі прыняты ў якасці дзяржаўных наш герб «Пагоня» і бел-чырвона-белы сцяг. Перад гэтым я спецыяльна ездзіў у Маскву, дзе сустрэўся з Таразевічам і дамовіўся аб гэтым выступе. І Таразевіч не падвёў. Пасля

прыходу да ўлады Лукашэнкі Таразевіч быў нядоўгі час амбасадарам Беларусі ў Польшчы. Тады ён не пабаяўся прыняць мяне, і мы добра пагаварылі. Пазней Таразевіч перайшоў у апазіцыю, уступіў у БСДП «Народная Грамада» і быў доўгі час у кіраўніцтве гэтай апазіцыйнай партыі. Ён добра ведаў беларускую гісторыю і мову і памёр сацыял-дэмакратам.

Ёсць у кнізе Пятра Краўчанкі і пэўныя гістарычныя недакладнасці, напрыклад, на стар. 273 ён піша наступнае: *«Узгадваючы, напрыклад, пастанову польскага сойма 1697 года аб забароне выкарыстання ў дзяржаўным справаводстве беларускай мовы...»* Польскі (а тады гэта Каронны) сойм не мог загадаць ВКЛ змяніць сваю дзяржаўную мову. Гэта зрабіў сойм Рэчы Паспалітай, дзе былі дэпутаты і ад ВКЛ. Дарэчы, беларуская мова не была забаронена, але перастала быць дзяржаўнай. Напрыклад, магілёўскі магістрат карыстаўся беларускай мовай і пасля 1697 г. у сваёй працы, пра што сведчыць магістрацкія кнігі. Карысталіся беларускай мовай і ў XVIII ст. Дарэчы, калі Станіслаў Панятоўскі, апошні наш кароль, прыезджаў на Беларусь, яго віталі ў тым ліку і транспарантамі, напісанымі па-беларуску.

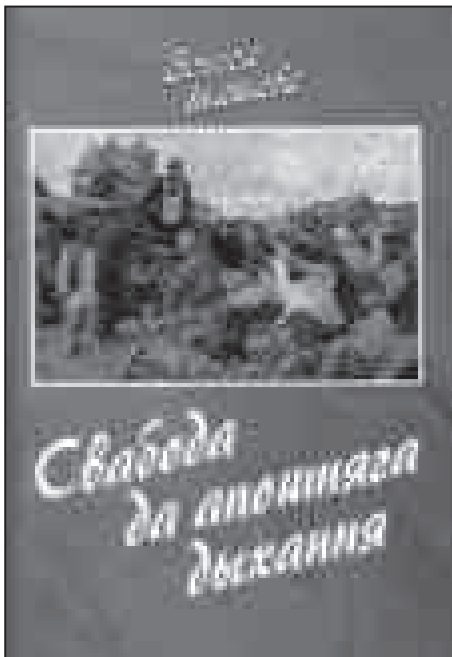
Вельмі добра ў кнізе пададзены адносіны Беларусі і Расіі. На стар. 295 аўтар піша: *«Нават самыя «празаходнія» нашы апазіцыянеры перад пачаткам любой перадвыбарчай кампаніі ездзяць у Маскву — на падтрымку і легітымізацыю свайго палітычнага статусу, як некалі ў Залатую Арду ездзілі па ярлык на княжэнне»*. Лепей не скажаш. Можна толькі дадаць, што прыехаўшы з Масквы, пачынаюць на БТ размаўляць са сваім народам па-расійску. Чытаем далей (стар. 298): *«Хоць і марудна, у пакутах, у Беларусі фарміруюцца нацыянальныя кіраўнічыя эліты, якія бачаць сваю будучыню толькі ў суверэннай дзяржаве. Гэтыя людзі не хочуць ездзіць у Маскву па ярлык»*. Шмат цікавага сказаў Пётр Краўчанка аб дзейнасці ВС 13-га склікання, асабліва пра падзеі восені 1990 г. і адстаўку Міхаіла Чыгіра.

Адзіны выхад з той сітуацыі, што склалася на Беларусі, Краўчанка бачыць у завяршэнні фарміравання беларускай нацыі і ў афармленні на гэтым грунце ўсіх атрыбутаў нацыянальнай дзяржавы. Квінтэсенцыю ідэі нацыянальнай дзяржаўнасці аўтар бачыць у дакладным паэтычным радку, які ён прыводзіць па-беларуску: ***«Каб ні Усходняй, ні Заходняй // Ты была — сама сабой»***.

Застаецца толькі пажадаць аўтару перавыдаць гэтыя вельмі цікавыя для сучаснага гісторыка ўспаміны па-беларуску і дадаць фотаздымкі з архіўнымі дакументамі.

Р. С. Прайшло крыху часу, і Пятро Краўчанка адгукнуўся на маю прапанову. У 2007 г. у Вільні Інстытут беларусістыкі перавыдаў яго кнігу па-беларуску ў серыі «Кнігарня «Наша Ніва». У адрозненне ад рускага выдання кніга мае і цікавыя ілюстрацыі з архіва аўтара.

Мартыралог Вольгі Іпатавай

Нядаўна вядомая беларуская пісьменніца і грамадская дзяячка Вольга Іпатава ў выдавецтве «Кнігазбор» надрукавала сваю новую кнігу «Свабода да апошняга дышання. Апаведы пра падарожжы».

Спадарыня Вольга закранула вельмі цікавую і надзвычай актуальную тэму — тэму беларускіх могілак і асабліва пахаванняў знакамітых беларусаў, раскіданых не толькі па Беларусі, але і па розных кантынентах свету.

Тэма беларускіх могілак зацікавіла мяне даўно, бо, прафесійна вывучаючы старажытныя пахавальныя абрады нашых продкаў, я не мог не пацікавіцца гісторыяй могілак у XIX–XX стст.

На працягу 10 апошніх гадоў, выкладаючы курс «Гісторыя архітэктуры Беларусі» ў розных ВНУ краіны, я даваў студэнтам заданне падрыхтаваць рэферат на тэму «Беларускія могілки». Студэнт павінен апісаць могілку той мясцовасці, дзе стала жыве ён і дзе пахаваны яго продкі. Пры гэтым трэба зрабіць фотаздымкі ці замалёўкі найбольш цікавых пахаванняў і надмагілляў. Маладыя людзі, асабліва дзяўчаты, якія яшчэ не думаюць пра смерць, а тым болей пра сваю, спачатку ставіліся да такога незвычайнага задання крыху разгублена. Як маладая дзяўчына будзе хадзіць з фотаапаратам па закінутых, зарослых хмызняком могілках ці рабіць там нейкія замалёўкі? Але, атрымаўшы падрабязныя інструкцыі, з ахвотай браліся за справу, падключалі да працы сваіх дарослых сваякоў, асабліва сталага веку.

І вось я маю сотні унікальных апісанняў беларускіх могілак: вайсковых, местачковых, гарадскіх; каталіцкіх і праваслаўных, яўрэйскіх і татарскіх, вайсковых і шляхецкіх.

Але самае галоўнае, што студэнты не раз дзякавалі мне за тое, што ўпершыню ў жыцці прыйшлі на могілку як даследчыкі і ўбачылі гісторыю Беларусі XIX–XX стст. праз пахаванні людзей.

Вялікая праблема была і ёсць з дапаможнай літаратурай. Гэтая тэма вельмі слаба распрацавана ў беларускіх даведніках і энцыклапедыях. Надзвычай мала і асобных выданняў. Можна назваць толькі кнігу пра Кальварыйскія могілкі ў Мінску, цікавую працу пра старыя могілкі ў Навагрудку, некаторыя газетныя і часопісныя публікацыі, прысвечаныя вайсковым могілкам Першай і Другой сусветных войнаў.

І вось мы маем кнігу Вольгі Іпатавай. Яна складзена з асобных самастойных публіцыстычных замалёвак, кожная з якіх прысвечана пахаванню таго ці іншага знакамітага беларуса. Расказваецца пра пахаванні мастакоў, навукоўцаў, грамадскіх і палітычных дзеячаў, а таксама паўстанцаў Касцюшкі, удзельнікаў паўстання 1830–1831 гг. і паўстання Каліноўскага.

Вольга Іпатава асабіста наведла гэтыя пахаванні, зрабіла каляровыя здымкі надмагілляў, якія надрукаваны ў кнізе. Асабліва добра паказана родная для пісьменніцы Гродзеншчына, могілкі Роса ў Вільні, заходняя Віцебшчына і Брэстчына. Ёсць апісанні пахаванняў знакамітых беларусаў у Канадзе і ЗША.

Прыемна, што спадарыня Вольга не забыла і пра сяброў ТБМ, рупліўцаў на ніве роднага слова, якія заўчасна пакінулі гэты свет. У кнізе змешчаны апавяданні пра магілу Марыі Мацюкевіч, салігорскай настаўніцы, стваральніцы мясцовай арганізацыі ТБМ, выдаўца газеты «Рагнеда», заснавальніцы шапіка ТБМ. Распавядае аўтарка таксама пра магілу Лявона Драздова на Лаўсанаўскіх могілках у Магілёве, які зусім нядаўна пайшоў ад нас. Спадар Лявон быў нязменным кіраўніком ТБМ на аб'яднанні «Хімвалакно», актыўным прапагандыстам роднай мовы на сваім прадпрыемстве.

У раздзеле «Тры крыжы ля Малога Ольжава» ідзе гаворка пра дзейнасць Лідскай арганізацыі ТБМ пад кіраўніцтвам Станіслава Судніка па ўшанаванні памяці паўстанцаў 1863–1864 гг. на Лідчыне. Не забылася Вольга Іпатава на стваральную працу Ады Райчонак, кіраўніцы Шаркаўшчынскага ТБМ, адной са стваральніц музея Язэпа Драздовіча ў вёсцы Германавічы. Цікава распавядаецца ў кнізе і пра крэйзнаўчую дзейнасць актывіста ТБМ, настаўніка з вёскі Луна Мастоўскага раёна Лявона Карповіча. З яго дапамогай пісьменніца расшукала магілу паўстанцаў 1863–1864 гг., апісаную Элізай Ажэшкай у рамане «Над Нёманам». Магіла гэтая ў вёсцы Багатырэвічы Мастоўскага раёна.

Такім чынам, у мартыралог Беларусі ўпісана новая каштоўная старонка.